

म. ग्रं. सं. ठाणे

सन

विषय

लेखक

१९५०

हालय क्रमांक

पुस्तकाचे नांव

साम्राज्य हरति

८८०

८८०
नाटक

ना

~~१००~~

सन १८८०

थोडक्यांत दोन तासांची कर्मणूक.

सद्बोध दर्शन नाटक.

सन १८८०

सुनधार
का केले तरी
हा माझा प्रियमित्र मुंबईत ट एवढे
कांवरें हिकडे येत (प्रेंटिंग प्रेस मस) कोरें एवढे
कां? किती वेद्या व डवून गेला आहेस; आ-
णि श्वासोच्छ्वास तरी किता जोरानें करितो आहेस हा.

नट—अरे घामाघूम होणें वगैरे हा माझा अंग
स्वभावच आहे. जरा जलद पाऊल टाकलें, कीं लाग-
लीच माझी अशी अवस्था होते. तें असो पण मित्रा,

वार्ताहर.

प्रत्येक रविवारीं प्रातःकाळीं प्रसिद्ध होत असते.

(वर्षाची किंमत अवघे दोन रुपये.)

या पत्रांत जगांतील निरनिराळ्या भागांवरच्या शेलक्या बातम्या, स्वदेशांतील ताजीं व निवडक वर्तमानें काळ्या गोऱ्यांचे होणारे सामने अर्थात् जुलुमाच्या गोष्टी, एखादा देशस्थितीच्या विषयावर थोडक्यांत चटकदार असा निबंध व एखाद्या संस्थानाची ऐतिहासिक माहिती, ह्या सर्व गोष्टींचा यथावकाशें समावेश होत असतो. वर्गणीदार होऊं इच्छिणाऱांनी नांवें

पत्त्यासह खालीं करणाराकडे

प्रीति... ४३ दादीशे

नाहीं.

सद्बोध दर्शन नाटक.

एकांकी.

मंगलाचरण.

साक्या. रागपिलू.

सुरक्त जे निजतेजें जिंकितो रक्तांबुज कलिकांतें ॥
ज्यांच्या अंगुलि साक्षर करितो ब्रह्मदेव भाळांतें ॥१॥
लक्ष्मी हृदयां कुमकुममकरी लिहावया जे झटती ॥
देउत ते हरिकर सुखसकळां दया गुणें जे नटतां ॥२॥

श्लोक. राग कानडा.

जो पद्म सुंदर विलेचन चाप पाणी ॥
जो ताटकेस असुहीन करी शरानां ॥
तो रामजानकिपती सकलां जनांशीं ॥
अपोंसदा शिवद मंगलकारकाशी ॥१॥

(मंगलाचरण झाल्यानंतर.)

सूत्रधार—भगवत्चितन सत्य मनोभावानें अर्ध घटिका केलें तरी पुरे आहे. (हिकडे तिकडे पाहून) अरे हा माझा प्रियमित्र विचित्रवेपानट एवढ्या मोठ्या त्वरेनें कांबरे हिकडे येत आहे. (नटास) कांबरे एवढी त्वरा कां ? किती वेढ्या घामानें डवडवून गेला आहेस; आणि श्वासोच्छ्वास तरी किती जोरानें करितो आहेस हा.

नट—अरे घामाघूम होणें वगैरे हा माझा अंग स्वभावच आहे. जरा जलद पाऊल टाकलें, कीं लागल्याच माझी अशी अवस्था होते. तें असो पण मित्रा,

विद्वज्जनानीं तुला असें कळविण्याकरितां मला सांगितले आहे कीं, आमच्या गांवांतील हा त्रिविक्रम नारायणाचा उत्साह कार्तिक शुद्ध दशमी पासून तों पौर्णिमे पर्यंत होत असतो. ह्मणून पांच दिवस पर्यंत लहानापासून तों थोरा पर्यंत सर्वास जाग्रण होतें. आजचा हा शेवटचा दिवस तीर्थ प्रसादाचा आहे. आतां अपरात्र होऊन गेली आहे, याजकरितां आज तूं रामायणांतील किंवा भारतांतील अथवा दुसऱ्या एखाद्या मोठ्या चरिताचा प्रयोग करूं नकोस. कारण लोकांस जाग्रणाचा थकवा आला आहे, त्यामुळे त्यांस तुझे नाटक विरस वाटेल. याजकरितां जेणेंकरून मुलांस मौज वाटेल, आमचें मनरंजन होईल, आणि कीर्तनकरी बोवास मुद्दूर्तमात्र विश्रांती मिळेल, असें एखादें चटकदार केवळ लहानशा गोष्टीप्रमाणें चांगलेंसें नाटक कर. त्यांत नाट्यशास्त्रांत सांगितलेलीं जीं नाटकाचीं लक्षणें, तीं नसलीं तरी हरकत नाहीं. तूं नाट्यकलाभिज्ञ आहेस हें आलांस ठाऊक आहे, याजकरितां तुझा खेळ सवडीनुसार दुसरे एखादे दिवशीं करूं. तर मग मित्रा आतां कसें ?

सू०—आतां काय ? विद्वज्जनांची आज्ञा उलंघन करितां येत नाहीं. ते सांगतात तें मला मान्य आहे.

नट—अरे पण आपणाजवळ असा कोणता खेळ तयार आहे ?

सू०—अरे हा (कानांत सांगतो.)

नट—वाहवा ! फार उत्तम ! मित्रा मला वाटतें त्या

खेळाची तू प्रथमतःच तजविजही करून ठेवली आहेस. कारण, तो पहा गुण सागर वृद्धेचें सोंग घेऊन आला.

सू०—हो खरेंच, तर चल आपणही आपआपलीं कामें वजाऊं. (जातात.)

प्रवेश १.

वृद्धा०—अरे मधुसूदना

पद. दादरा (मुलतानी.)

दीन आझीं सदनीं काय करिशि राहुनी ॥

अन्नवस्त्र कांहीं नसे लाजये जनीं ॥ दी० ॥

सुविद्य तूं मिळवीं धन, देशांतरीं करिं गमन ॥

प्रापंचिं न लाविशि मन, तेणें तव घातपूर्णां ॥

जा जा जा सत्वर जा लोभ सोडुनी ॥ दी० ॥१॥

मधु०—आई इतकी रागाऊं नकोस ग. माझे हित मला कांहींच का कळत नाहीं? उदर्याक गुरुवारीं गर्गा-चार्याच्या मुहुर्तावर मी दूर देशीं जाणार आहे; तर जा, आणि माझे जाण्याची सर्व तयारी कर.

वृद्धा—वाळा मी रागं नाहीं भरलें. तूंच विचार कर. तुझ्या पित्यानें संन्यास ग्रहण केलें. जमीनजुमल्या-चें तर नांवच नको. नगद कांहीं होतं नव्हतं तें सारं चोरांनीं नेलं. आतां आमची व्यवस्था काय ? तूं चांगला गुणी असून तुला प्रापंच्यास पुरे इतकेंही या गांवांत द्रव्य मिळत नाहीं; ह्मणून बावा सांगतें कीं दूर देशीं तरी कांहीं दैवयोग फळास आला तर आला.

मधु०—आई तें सर्व खरें आहे. तूं सांगितल्याप्र-

माणें मी तर उदर्याक जातों; परंतु घरांत ती आणि तू कायती राहणार दुसरें पुरुषमाणूस कोणी नाही, या कारितां कोणी एखादा भिक्षेकरी तरी ठेव हो. ह्मणजे तो देवपूजा करील आणि तुझांला सोबतही होईल. अथवा येवढी खटाटोप कशाला. आपण सर्वच चला जाऊं ह्मणजे मला मागची काळजी तरी करायला नको.

वृद्धा--तें सर्व खर आहे. परंतु बाबा आहीं घर सोडून गेलों तर लोकच कशाला, पण आपलीं सोयरीं धायरीं देखील 'गेलीं रांडेचीं कोठें काळीं तोंडें करून' असं आझांला ह्मणतील. या कारितां घरांत राहून एक वेळ उपास पडला तरी पत्करला, कोणी पाहायला येत नाही; परंतु बाहेर जाऊन जनांचं हांसं नको. आतां तुला मात्र येवढें सांगतें कीं, बाहेरगांवीं जातोआहेस तो चार पैसे मिळविल्यावांचून मात्र घरीं येऊं नकोस.

मधु० — **साकी.** राग लीलांवरी.

माते तव आज्ञा ही मजला शिरसा मान्य असणे ॥
संभती जरी मिळविन तरि मी सत्वर येइन मागे ॥
ना तरी नच येई ॥ वारा वरुषें आई ॥ १ ॥

वृद्धा--अरे, वारा वर्षांचाच कांहीं पण नको. तुला चार पैसे मिळाले ह्मणजे खुशाल ये. कोणी कडून सुखानें घरीं अन्नवस्त्र मिळालं ह्मणजे झालं.

मधु०--आई तेवढ्या कारितांच तर मला तुला सोडून गेलें पाहिजे. नाहीतर कशाला गेलों असतों.

वृद्धा--वाळा मला देखील तुला प्रवासास पाठविण्यास फार वाईट वाटतं. पण काय करूं, माझा तरी काय इलाज आहे, आतां येवढं तरी कर.

साकी.

जेणें होइल मत्स्मृति ऐशी देतें अंगुठी तुजला ॥
घालीं वत्सा तव हस्तीं ही देइल मत्स्मरणाला ॥
धार न सोडावा ॥ शोक मनीं न करावा ॥ १ ॥

मधु०—तू मला आंगठी दिलीस ती मी जीव
ल्लणून ठेवितों. (यज्ञोपावितांत घालतो.) परंतु आई
तू माझी जन्मदा आहेस, मग मला तुझे विस्मरण कसे
बरे होईल ?

वृद्धा०—बाळा उद्यां तू जाणार तो एकदम घे
घे मार करित जाऊं नकोस हो. मार्गस्थांचीं लक्षणें
सांगितलीं आहेत, तीं तूही लक्षांत ठेऊन चाल.

मधु०—आई तीं कोणचीं बरे ?

वृद्धा०—अरे तीं हीं—

श्लोक.

जोपर्यंत न ऊन तीक्ष्ण पडलें तों मार्ग उल्लंघणें ॥
विश्रांतिस्तव राहणें मग पुन्हां तें मंदतां चालणें ॥
अस्तीं सूर्य विकासि कंज मिटतां मार्गें पुन्हां थांबणें ॥
पांथाला सुखदायक प्राति दिनीं हीं वर्णिलीं लक्षणें ॥ १ ॥

मधु०—आई तुझ्या उपदेशा प्रमाणेंच मी वर्तन
करिन. जा आतां तू आपल्या कामाला लाग. मीही
सायंसध्या, धुपारत वगैरे करावयास जातों. (जातात.)

प्रवेश २.

स्त्री—आजचीच रात्र माझे हातून सेवा ध्याय-
ची ना ?

मधु०—असें कां बरे ? मी जरी उद्यां जाणार
आहे तरी लौकिकरच घरीं परत येईन.

स्त्री--हो, मर्घा आपलं आईबरोबर काय भाषण चाललं होतें, तें मी सर्व ऐकिलें आहे. निदान एक तप तरी आपल्या भेटीची मला आशा करावयास नको. मग पुढचें पुढें. आपण तर चाललां, माझें काय होईल तें होईल. मी आपल्याला आडवी येण्यास समर्थ नाहीं. सासूबाई सांगतील तसें वागलें पाहिजे. (पदरानें डोळे पुसते.)

मधु०--लाडके रडूं नकोस, मला देखील तुजवांचून चैन पडणार नाही, कारणः-

दिंडी.

सुधादुग्धाब्धी लहरिच्या समान ॥
कटाक्षानीं कर्धे घालिशील स्नान ॥
सुखद समय कधीं येइल प्रतीचा ॥
कोण जाणिल गे लेख त्या विधीचा ॥१॥

स्त्री-- अंजनी गीत.

द्रव्यहीन हें जाणुनी नाथा ॥ त्वन्मातेनें दुर्धर पंथा ॥
दाखविलें हो सोडुनि ममता ॥ दोष नसे खांशीं ॥ १ ॥

मधु०--प्रिये काय तुझीही स्थिती झाली आहे !

कामदा.

शोक नावरे कंठ दाटला ॥ नेत्रिं अश्रुंचा पूर लोटला ॥
बोलतां नये शब्द वाणिशीं ॥ व्यर्थ कां सखे देह शिणविशीं ॥१॥

स्त्री--माझी स्थिती ही; आणि प्रिया तुमची तरी कशी झाली आहे ! हे पहा नेत्र कसे पाण्यानें भरून आले आहेत ते ! (सद्गदीत होऊन) खरंच लवकर याल ना ! पण नाहीं गेलेत तर येथें पोटा पुरतें नाहीं का

मिळणार ? नको वाई पण सासू वाईनीं सांगितलें आहे, मग मी कशी वाई नको हणूं.

मधु०—(तिच्या हनुवटीस हात लाऊन) प्रिये तूं सूत्र असून असें वेड्यासारखें काय बरें करतेस ? तुला सोडून प्रवासास जाण्यास मला गोड का वाटतें आहे; पण काय करूं प्रापंचभरणाकरितां मला जाणें भागच आहे. असो पण आतां एक—

स्त्री—(लाऊन) ध्या नको कोणी ह्मटलं आहे. ह्या देहाचे धनीच आपण आहां. (त्यांचें मुख न्याहाळून पाहते.)

पद. राग खमाज ताल त्रिवट.

प्रियसुख कमल रसातें प्या आतां ॥ नेत्रांनीं ही सोडुनि चपलता मन मोहन मत्प्राण विसावा, जातो पातळ करुनी ममता ॥प्रि०१॥

अथवा तुझीं

सदां अधाशी तृप्त न होतां ॥ पोट भरुनिही इच्छा करितां ॥२॥

मधु०—प्रिये माझी तुझ्यावर ममता नाही हणून मी जातां असें तुला वाटतें ना ?

स्त्री—छे छे, प्राणनाथ मी असें कसं बरं हणनेन ! अति दुःखामुळे मात्र असे शब्द मुखा वाटे निघतात.

मधु०—(तीस पोटाशीं धरून) प्रिये तूं असं बोलूं लागलीस हणजे मला दुःखाचा उमाळा येतो. तर चल पाहूं आतां, बोलतां बोलतां बरिच रात्र झाली. थोडिशीं झोंप घेऊं. कारण पांहाटेस प्रहर रात्र राहिली हणजे आपल्याला पुन्हां उठलें पाहिजे.

स्त्री — अंजनी गीत.

करद्वय जोडुनी होचि विनंती ॥ करितें तुझां राखा प्रांति ॥
न करा या दाशीची खंती ॥ मस्जिद्विता धारा ॥

मधु०—ठीक आहे, तुझ्या इच्छे विरुद्ध चालणारा मी मनुष्य नाहीं हें पक्कें लक्षांत असूं दे. चल आतां, अरे हो, एक सांगायला विसरलों. हें पहा, माझ्या आईचा स्वभाव जरा तापट आहे, हें तुला ठाऊकच आहे; याजकरितां तिच्या इच्छे विरुद्ध वागूं नकोस. तूं तशी नाहींस परंतु उगाच सूचना करितों.

प्रवेश ३.

मधु०—मला घर सोडल्याला बरोबर सहा महिने झाले. तेव्हां आज कोठें मी या उज्जयनी शहरास येऊन पोहोचलों. मला वाटतें आमचें घर येथून सहज सुमारे चार पांचशें कोशावर तरी असेल. हें शहर मोठें उत्तम असून हजारां लोकांचें मायपोट आहे, असें पुष्कळ लोक सांगतात, आणि त्या प्रमाणें येथचे लोकही मोठ्या चैनीने व डामडौलानें राहातात असें दिसतें, पण मला चैन कसें तें मुळींच पडत नाहीं. मला वाटतें आपलें घरच वरें. वा ! मग मी येथें आलों तरी कशाला ! चैन पडो या न पडो, पांच दहा वर्षे तरी येथें काढलींच पाहिजेत. असो आतां महाकाळेश्वराचें दर्शन घेऊन राजकचेरीतील लोकांची मुलाकत करण्यास जातों. (जातो.)

प्रवेश ४.

शामशेट.....एका पेढीवरील किल्लीदार.

गोविंदपंत....कारकून.

शामशेट — कां गोवींदा किती शिल्क आहे ?

गोविंदा—(गडबडीने चोपडी उघडून) शिल्क का, सांगतो हो. सहा नि एक सात, सात पै-च्या सात पै. सात आणि तीन दहा, दहा आणेच्या दाहा आणे. एकाचा तो एक, च्यार नि एक पांच, पांचाचे ते पांच. नऊ नि आठ सतरा, सतरा सतरा सतरा सात, हातचा आला एक, एक नि दोन तीन नि आठ अकरा नि तीन चौदा चौदीं चार, हातचा आला एक, एक एक एक नि च्यार पांच नि साहा अकरा अकराशीं एक, हातचा आला एक, आणि पांच साहा. शेट, साहा लक्ष चौदा हजार सातशें एकावन रूपये, दहा आणे आणि सात पै.

(इतक्यांत मधुसूदन येतो.)

मधु०—नमस्कार हो नमस्कार.

गोविंद—नमस्कार. या.

(मधुसूदन येतो व बसतो.)

गोविं०—कोण आपण कोठून आलेत ? काय उद्देश आहे ?

मधु०—आही तिकडचे दूरचे परशराम क्षेत्री कोकणस्त ब्राह्मण आहो. अल्प स्वल्प विद्या आहे, कोठें दोन पैसे मिळतील ह्या आशेनें आलों आहें.

घरीं आई आहे वायको आहे. सरासरी आज पर्यंत घर धरून होती, परंतु देवाला नाही आवडलें. साहा महिने झाले; थोडेंसें पुंडावें माजलें होते, तें केवळ आमच्याच करितां ह्मणा पाहिजेल तर. कारण, मोठेमोठे श्रीमंत वचावले आणि आह्मां गरिवांवर धाड पडली. ह्मणून आलों आहे. कुठें लहान सान एखादी चाकरी मिळाली तर बरी. जवळ कांहीं नाही; नित्य उठून मोफत कोण जेवायाला घालतो; आणि तसें मिळालें तरी रोज उठून दुसऱ्याला भिड कां घालावी ? सामर्थ्यानुरूप प्रयत्न करून पहावा. काय दैवयोग असेल तो खरा.

गोविं०—महाराज ! एक दिवस अगोदर जर आले असतेत तर तुमची सर्व सोय झाली असती. परवांच आमचे यजमान वैराग बाशींहून आले होते; त्यांनीं एक नवीन मनुष्यही ठेवला. आतां काय, गेले देखील ते येथून. आह्मी परतंत्र, आमच्या हातांत काय आहे ?

शामशेट—गोविंदराव ! त्या हुंडीच्या खोक्याची नोंद करा लौकर आणि ह्या दर्शनी हुंड्या लावायला घेऊन जा. (मधु०) याहो महाराज. (त्याच्या हातांत दोन आणे देतो.) ध्या आमच्या हातांत कांहीं नाही. हें आपलें तुळशीपत्र आहे. या वरं आतां नमस्कार.

मधु०—(मनांत) हं ! दैवाधीनच आह्मी. याच्याहून सुमुहूर्त तो अह्माला कोठून मिळणार ? डोहोळ्यावरून मुलाची लक्षणें. असेच एकंदर यापुढें आमचे दिवस लोटणार. (जातो.)

प्रवेश ५.

स्त्री—काय वाई तिकडे झालें असेल कोण जाणें. मी तें मागल्या बुधवारीं दुष्ट स्वप्न पाहिल्या पासून मला अन्न कसें तें गोड लागत नाही, रात्री क्षणभर देखिल झोंप लागत नाही, कोणचेंही काम करावेंसें वाटत नाही. रात्रंदिवस मनाला कशी अगदीं हुर-हुर लागून गेली आहे. देवा, त्यांचे जिवाला धक्का लाऊं देऊं नकोस हो, ह्मणजे झालें. मला आई नाही, बाप नाही, भाऊ नाही, कोणही नाही. माझा जिवच काय तो तथें. देवा त्यांचेंच जर कांहीं विपरीत झालें तर मला एक क्षणमात्रही प्राण ठेवायला नको. तुळसी आई, जगदंबे, सर्वतोपरी त्यांचें रक्षण करणारीं तुम्हींच आहां. ते एकदां सुखरूप घरीं आले, ह्मणजे तुमचे नावांनं सामर्थ्यानरूप खणानारळांनीं सुवासिणींच्या ओंव्या भरीन. दहा वर्षे होऊन गेलीं, पण तिकडचा समाचार एक वेळ देखील कळला नाही. (खंती होते.) (सासू येते.)

सासू—मुली रडूं नको वरें. गणजोशानं ज्योतिशानुमते पत्तिकेवरच्या ग्रहांचें गणित करून सांगितलं कीं माझा बाळ दहा महिन्याचे आंत विपुल द्रव्य घेऊन येणार आहे. भिकजोशी जसा त्रिकाळ ज्ञानी होता तसाच हाही आहे. ह्याचेंही ठोकताळे पुष्कळांस आले आहेत.

स्त्री—देव त्याचें कल्याण करो.

सामू—मुली, गुलवाशा फुलल्या. तांदूळ घे आणि
चल आपण देव दर्शनास जाऊं (जातात.)

प्रवेश ६.

मधु०—दूर देशांत राहण्याची माझी पूर्ण हौस पुरली.
थंड पाण्याचें स्नान, मिळेल तेव्हां खाणें, वर्षांतून एक
दोन वेळ आजारी पडणें, निष्कारणीय परतंत्रतेत रा-
हणें, याचा मला अगदीं त्रास येऊन गेला आहे. नो-
करी केली दहा वर्षे; आणि शिल्क गांठीस काय तर
ह्मणाले दोनशें रुपये. नको हा प्रवास. यापेक्षां,

पद. राग वरवा धुमाळी.

स्वप्नामीं भिक्षा मागुनी काढिन मी जन्म कसाही ॥
परदेशां विविध परीचीं दुःखें न मन्मति साही ॥
वाट पहात असतिल गेहीं प्रिय माता आणि भार्याही ॥
दशवर्षे झालीं त्यांचें कुशल वृत्त कळलें नाहीं ॥
यास्तव अति करुनि त्वरेशीं ॥ जातो मी निज नगराशीं ॥
भेटेन आप्त जनाशीं ॥ जीं मजला प्रिय प्राणाही ॥ स्व० ॥

आतां गांवांतील लोक मी गेलों तसा परत आलो
ह्मणून मला हांसतील, तर बेटे खुशाल हांसूं देत. कारण
मी द्रव्य मिळविण्या करितां, कितीक कामीकस्तोत्रांचे
पाठ केले, रामायण, भारतादि ग्रंथांचे सत्ते केले, देवांनां
नवस केले, किती एक वेळां माहांकाळेश्वरावर लघु
रुद्र केले, नित्यगीतेचा आणि सप्तशतीचा पाठ चालू
आहेच, श्रीमंत लोकांची हांजी हांजी आणि आर्जवें
कर करून थकलों, आता कांहीं तोडच राहिली नाहीं.

उद्यांचे उद्यां घरचा रस्ता धरावयाचा. चला आतां
वाटेला लागणाऱ्या जिनसांची बांधाबांधी केली पाहिजे
(जातो.)

प्रवेश ७.

(रामदास स्वामी येतात.)

रामदास— श्लोक.

भजा राम विश्राम योगेश्वराचा ॥
जपा नेमिला नेम गौरी हराचा ॥
निवाला स्वयें तापसी चंद्र मौळी ॥
तुझा सोडवी राम हा अंत काळीं ॥ १ ॥

जयजय रघुवीर समर्थ.

असेहो जया अंतरां भाव जैसा ॥
वसे हो तया अंतरां देव तैसा ॥
अनन्यास रक्षीतसे चाप पाणी ॥
नुपेशी कदा रामदासाभिमानी ॥ २ ॥

जयजय रघुवीर समर्थ.

कल्याणा, कृष्णाबाईचें स्नान करण्या करितां शि-
वुवा आज सकाळीं येणार होता, तो कां वरें आला
नाहीं ? मला वाटतें विजापुरकरांनीं कांहीं तरी घो-
टाळा केला असेल. नाही तर तो आलाच असता.

कल्याण०—स्वामीराज मलाही असेंच वाटतें.

(मधुसूदन येतो.)

मधु०—मागल्या शहरांत ज्यांची कीर्ती ऐकिली, ते
हेच बहुतकरून स्वामी असावेत. हो, तेच. सर्व
खाणाखुणाहि जमल्या. (नमन करून) स्वामीराज न-
मस्कार करितों.

स्वा०—कल्याण असो. ये. येथें बैस ह्या शिळेवर. (वसतो.) पांतस्था, भेटलास ल्हाणून साहाजिक विचारतो, तुजजवळ कांहीं द्रव्य आहेका? असेल तर रामा कारणीं लावण्यास दोनशें रुपये पाहिजे आहेत, ते आज आतां तूं दे. उद्यां माझा राम तुला ते सव्याज परत देईल.

मधु०—(विचार करतो) माहासाधु हे, ह्यांना नाहीं कसें ल्हाणवें. बरें होय तरी कसें ल्हाणवें. मजजवळ कायते तेवढेच आहेत. नाहीं ह्मटलें तरी पंचाईत, कारण उद्यां मला कदाचित् दोनशांचे चारशेंही मिळण्याचा संभव आहे. त्यांतून हे शिवाजी छत्रपतीचे गुरु, ह्यांस दिले असतां कांहीं तरी आपलें कल्याणच होईल, तेव्हां ह्यांस अवश्य दिलेच पाहिजेत. (उघड) स्वामीराज आहेत मजजवळ. केवळ दोनशें रुपयेच आहेत.

रा० स्वा०—ब्राह्मण भोजन घालणें आहे ल्हाणून द्रव्याची अवश्यकता, आतां कामच झालें. तर चला सर्व सामुग्री आणूं. आणि तशीच आपली हकीगतही वाटेंत सांग. (जातात.)

प्रवेश ८.

स्वा०—असो तुमच्या कृपेनें ब्राह्मण भोजन समारंभ तर उरकला. चला आतां आमचेकडून तुम्हाला जाण्यास परवानगी आहे.

मधु०—(मनांत) ल्हाणजे हें रे काय वावा ! मला

हे काल रूपये देणार होते परंतु त्यांनीं ते अजून मला दिले नाहीत, आणि आतां तर हे मला जाण्यास सांगतात. असो आतां यांना सूचित केलें पाहिजे. (उघड) स्वामीराज, माझी आई आणि स्त्री दीन होऊन घरीं अन्न अन्न करित माझी वाट पाहात तिष्ठत बसलीं असतील, ह्याजकरितां मला आतां जाण्यास परवानगी असावी.

स्वा०—हो, हो. जा वरें बाबा, माझा राम तुमचें कल्याण करील. मी तुझा सर्व वृत्तांत ऐकिला आहे. पण उपयोग काय ? सर्व गोष्टी रामाधीन आहेत, त्याची सत्ता. असो आतां विलंब करूं नकोस चल आतां जा कसा.

मधु०—(मनांत) हें काय, माझे पैसे परत देण्याच ह्यांचें कांहींच लक्षण दिसत नाही. उलट मला जाण्याची मात्र त्वरा करितात. असो जाण्याचे वेळीं तरी ते कदाचित् आपणास देतील. (उघड) स्वामीराज पडशी वगैरे घेतली, आतां वंदन करितों.

स्वा०—कल्याण. सुखरूप ये वरें. तुझे कृपेनें ब्राह्मण संतर्पण सिद्धिस गेलें. ये आतां आपल्या आईस माझा साष्टांग प्रणाम सांग.

मधु०—वरें आहे. (जावयास लागतो.) हायहाय दैवा ! आतां मात्र खरें तूं केवळ हात धुऊन माझ्या पाठीस लागलेस ! शिव शिव काय करूं ! मातेला जाऊन सांगू तरी काय ! थोडें बहुत मजजवळ द्रव्य होतें तेंही या भामध्यानें उपटलें, आणि पारही केलें ! दुसरें मजजवळ कां-

हींही नसल्यामुळें आशा सुटत नाही ! पुन्हां एकदां तरी ल्याला सूचना देऊन पाहातो (परततो.) स्वामिराज आपले पदकमलीं माझें मन इतकें रममाण झालें आहे कीं, तें मला पुढें पाऊलच टाकूं देत नाही; आणि तिकडे तर आई एकेक दिवस कष्टानें काढीत असेल. तिला तिकडे कोणाचा आधार नाही. बरें मी जाईन तर रिक्त पाणी मजजवळ शेष द्रव्य कांहीं नाही. होतें तें तेवढेंच. आतां कांहीं मला उपाय तरी सांगा.

स्वा०—मी काय सांगूं ब्राह्मणा, जग दैवाधीन आहे. सर्व सत्ता त्या प्रभूची. तोच तुझां सर्वांवर कृपा दृष्टी करील. जा आतां, माझ्या रामाचें नाम स्मरण करीत त्वरेनें गृहीं जा, कारण तुझी वृद्धमाता चातकाप्रमाणें तुझी मार्गप्रतीक्षा करीत बसली असेल. चल जा.

मधु०—जातो (जाऊं लागतो.) देवा काय रे हें.

श्लोक. माड.

हे देवा करुणानिधे रघुपते हा रामचंद्रा कशी ॥

ही आतां करितोसनिष्कृणस्ता माझी उपेशा अशी ॥

मातेशीं मुख दाखऊं तरि कसें जाऊं गृहीं मी कसा ॥

दुर्दैवें छळुनी मला ठकविलें हा घात केला असा ॥

देवा हे साधू कसले भोंदू हे.

पद. धुमाळी.

नेसुनी भगवीं वस्त्रें बनला शठ हा संन्याशी ॥

विषयाची वासना न सोडी कसलें व्रत यासी ॥

कदन्न निंदी पक्वान्नांची इच्छा करि अंतरीं ॥

दांभिक भजन करितो केवी या भेटेल श्रीहरी ॥

जे विख्यात गर्भकुटिल त्यांस दया कोठून अस-
णार ! अथवा जेव्हां तो भामटा मजजवळ द्रव्य मागूं
लागला तेव्हां त्याचे ते शब्द ऐकण्याचे वेळीं माझे दोन्ही
कान फुटते तरी वरें होतें. ह्मणजे माझ्यावर आज हा
दुर्धर प्रसंग तरी आला नसता. हाय ! हाय !

अंजनी गीत.

दशवर्षें मो कष्ट करूनी ॥ दीर्घ प्रयत्नें धन मिळवूनी ॥
जातहोतों सदना लागुनी ॥ मातेशीं द्याया ॥ १ ॥

परंतु हा

दुष्ट जोगडा मार्गि मिळाला ॥ फुस लावणिचे शब्द बोलला ॥
माझे हस्तें खर्च करविला ॥ सकल हीं द्रव्यांचा ॥
भिडे भिडेनें शब्द न वदलों ॥ वंदन करुनी दूरही गेलों ॥
द्रव्याशेनें पुन्हा परतलों ॥ आलों लः पार्श्यां ॥ २ ॥

तरी देखील त्या पाषाणहृदयाला दया आली नाही !
काय वरें करावें ! मला वाटतें पुन्हां आणखी एक वेळ
त्याचे जवळ परत जावें. आणि आतां मात्र सोक्ष कि-
वा मोक्ष केल्याशिवाय परतूंच नये. उघडपणें फजिती
केल्याशिवाय तो निर्लज्ज जोगडा द्रव्य देणार आहे
काय ? (परततो.) वरें बघतों आतां कसें काय आहे
तें. (जवळ जाऊन) अहो स्वामीराज मी आपणाला
परवांच्या दिवशीं दोनशें रुपये दिले आहेत, ते आतांचे
आतां मला परत द्या. मी आपणाला पुष्कळ सूचना दि-
ल्या परंतु त्याचा कांहीं एक उपयोग झाला नाही. आतां
उघडपणें मी मागत आहे, तर तेवढे कृपाकरून मला द्यावे.

स्वा०---अरे,

परम आवाडि आपलि आपणा ॥ वळख तूं तुज टाकुनि मी पणा ॥

तुझे बोलण्याप्रमाणें तूं आपणाला दोनशें रुपये दिलेस. मग ह्या देहाजवळ काय मागतोस ? बाबा येथून चालता हो आणि तूं आपणाजवळूनच द्रव्य घे.

मधु०—अरे टोंग्या, शठा, दांभिका, असल्या ब्रह्मज्ञानाच्या गोष्टी सांगून मला ठकविण्यास पाहतोस काय ? अरे लुच्या तुला मी जें द्रव्य दिलें तें आतांचे आतां मला परत दे. नाही तर पहा काय गति होईलती.

स्वा०—अरे ब्राह्मणा शांत हो ! हें बघ सांग वरें तुला ह्मणजे कोणाला द्रव्य दिल्लेंस तें, तुला ह्मणजे दर्शेंद्रियें युक्त अशा या (आपल्या छातीला हात लाऊन) देहाला का ? तूं आतांच बोललास “ काय गत ” होईल. खरेंचरें बाबा, देह अशाश्वत नष्ट होणारा आहे. मग त्याचे जवळ द्रव्य कोठून असणार. प्रेत वस्त्राप्रमाणें ही त्यावर भगवी छाटी आहे. बाकी हा देह पंचत्वास मिळून जाणार आहे. याजकारितां ह्या देहानें संरक्षणाकारितां किंवा शोभे कारितां बाळगलेल्या ज्या वस्तू ह्मणजे छाटी, दंड, कमंडलू, ह्या शेष राहतील त्या घे आणि तूं तो मी होऊन मजपासून आपलें द्रव्य वसूल करून घे. विलंब नको. घे ही छाटी, घे हा दंड, घे हा कमंडलू, हा देह येथेंच राहूं दे. तो गत होईल. आतां हीं वस्त्रें परिधान करून तूं तो मी किंवा मी तो तूं हो ह्मणजे आत्माराम रामस्वरूपीं मिळून जाईल आणि तूं ह्मणणारा असा जो कोणी तूं त्या तुझे व्हावयाचे त्याच्यावर सहस्रशा उपकार होतील. घे बाबा ही छाटी घे, हा दंड घे, हा कमंडलू घे विलंब करूंनकोस. देह भूषित कर,

अथवा हा देहही ह्यां अन्य देहाला भूषित करील.

मधु०—(अगदीं रागानें लाल होतो) अरे शठा, नीचा, माझे द्रव्य घेऊन आतां मलाच संन्यास देतोस काय ? अरे पंढा, तुझ्यासारखा मी ठकव्या संन्याशी नाहीं वरें; माझी चंपककालिके सारखी गौरवर्णी प्राणास प्राण देणारी स्त्री आहे. मेलस रांडेच्या, द्रव्य नाहीं दिलेंस तर मी भिक्षा मागेन पण तुझी ही दीड दमडीची छाटी पांघरून मी आपल्या स्त्रीला मुकणार नाहीं. भोग शिल, माझे द्रव्य खंडण्यास येशील. मी आपला जातों. (संतापून जातो.)

स्वा०—हरहर ! काय ब्राह्मणाला श्रम पडले हे ! असो जगजीवन सर्व सत्ताधारी आहे. कल्याणा, परळीस जाण्याचा हेतू आहे तर चल. (जातात.)

प्रवेश ९.

(प्रभू रामचंद्र येतात.)

राम०—अनन्य भावें करून जे मला शरण येतात, त्यांचें दुःख निरसन करावें ही माझी दीक्षाच आहे. जसजशीं माझे प्रिय भक्तांवर संकटे येतात, तसतशीं तीं निवारण करण्यास मला नाना रूपें धरावीं लागतात. पहा सेना न्हाव्या करितां मी न्हावीं वनलों, दामाजी करितां महार झालों, एकनाथाचे घरीं शागिर्द झालों. अशीं एकना दोन आजपर्यंत कोठ्यावधि रूपें धारण केलीं आहेत. त्यांतलाच हा आजचा प्रसंग. माझा भक्त रामदास यानें त्या ब्राह्मणा संबंधीं सर्व भार मजवर

ठेविल्या आहे. ती पूर्ण होण्या करितां मी हें कामळें आंगवळ घेतलें आहे. काठी खांद्यावर टाकली आहे व लोंगटो नेसून जूट बनलों आहे. आतां हे एक लक्ष रुपये त्या ब्राह्मणांचे आईजवळ नेऊन देतो. ह्मणजे त्याचे कर्जातून कदाचित् झालों तर मुक्त होईन. अरे पण त्या म्हातारीला जर एकाएकी इतकें द्रव्य दिलें तर तिला कदाचित् हर्षोन्माद होऊन वेडी होईल. फार तर काय मेरेलही. याज करितां प्रथमतः तिला शोक करण्यास लावून मग तिला ते देईन, ह्मणजे ठीक होईल.

(जातो.) (पुन्हां येऊन.)

शूद्र—अरे ओ मामा मधुसुंद वामनाच घर खुट हायर ? तुला ठावा हाय काय ? अर पघ कालच्या-पून मी वाढूळ समद शहर फिर फिरून लई थकुनशा-नी गेलोंया. पन काईचवी सुगावा लागना. तुला काई पत्ता ठावा हाय काय ? अर त्याची वध तुला खुन सांगतोया. लेचा वाप संन्याशी हाय, अन ले-च्या घरांत योक ह्यातारी अन योक पोरगीवी हाय ह्मणल्याती. (ऐकलेंसें करून) काय ह्मंगतोस ? ले-पलिकडल घर होय ? हंग असं (मनांत) वा ! तर मग मी अगदीं घरा पाशींच येऊन ठेपलों. (जवळ जाऊन) घरांत कोनर हाय ! ओ विरामनी वया अकशी इकड ये कीं.

वृद्धा—(दुःखानें) कोणरे, तूं कशाला आला आहेस.

शूद्र—विरामनी ! अशी वंगळवानी रडती कशा-पाई कुनी हेल विलं न्हाईना ?

वृद्धा—होयरे बावामेलेच आहे. आज सकाळीं कोणी एकानें 'तुझा मुलगा वाघानें मारिला' ह्मणून मला सांगितलें. मग रडूं नको तर काय करूं ?

शूद्र—हां आं ! वाघानें मकुसुंदनाच अंगावर उडी घातली ती अकशी मी पन बघितली, पण आतां रडतिस कशापाई ! चिप राहा कीं.

वृद्धा—मग मेल्या रडूं नको तर काय करूं.

शूद्र—अग विरामनी ! मेल्या मेल्या हंगतीस व्हय ! अग तोंड संभालूनशान बोल, मी समद्यास्नी वी मारून शानी टाकीन, नाहीं ठावं; नाहीं मारलं तर मी जातीचा रामा भिल्लुच नव्ह. नीट सोईनें बोल कीं.

वृद्धा—(त्याच्या आंगावर जाऊन) कर रे मेल्या ठार करितोसना ? चोर कोठचा मेल्या कोठून आला आहे कोण जाणें. अरे ए मेल्या आमचे येथून चालता हो.

शूद्र—अग बया अकशी रागं भरू नको. मी योक तुमच्यांतलाच हाय. तुमच्या मुलग्यानीं, तुमास्नी दिलेली भेट मी घेऊनशानी आलों या. तुमच्या मुलाला मीच वाघाच्या त्वांडांतून काढलिया, तो हलू हलू मागाहून येतोया. ही घ्या तुमची भेट.

वृद्धा—देव तुझे कल्याण करो. आण दे हिकडे. (देतो.) अरे फार जड आहे.

शूद्र—व्हय व्हय त्यांनीं सांगितलेंय कीं ही कोणाच्या साम्नी फोडूं नका. लेचे करितां मी तुमच्या खो-

लीत न्हेऊनशानी ठेवतों या (ठेऊन येतो.) बाई मी आतां रजा घेतोंया.

वृद्धा—नकोरे वावा तूं फार थकला असशील. आजचे दिवस जेव त्रिव आणि उद्यां जा, ह्मणजे तुला ठीक पडेल.

शुद्ध—नाय बायमी कधीं थकत नाय आन द-मतत्री नाय. मी समद्या चांगले लोकांची अर्शाच चा-करी करितों. मधुसुंदनानें मला पोटा सुद्धां मजूरी दिली हाय, आतां मी जातों; माझे धनी माझी वाट पघत असतील. (जातो.)

वृद्धा—जा मेल्या गेलास तर गेलास.

शुद्ध—तुमच्या सारख्या दयाहीनाकडे मी थुं-कूनवी पघणारा नव्ह, पण काय करूं बांधला गेलों. (जातो.) (सून त्याला पाहून वेडी होते.)

सू०—सासू बाई ! सासू बाई ! त्या राम्याला लौ-कर परत बोलवा. त्याचे जवळ मला कांहीं बोलावसं वाटतं. अहो उठा लवकर. तो चालला ना ?

वृद्धा—मग, जाईना मेल. गेला तर तुला काय करायचें आहे त्याच्याशीं; माझे बाळाची हकीगत त्यानें सांगितली खुशाल आहे. उद्यां पर्वा तो येणार आहे. चल ये माझे बाळानें भेट काय पाठविली आहे, ती आपण पाहूं.

सू०—जळोती भेट. मला नको. ए राम्या अरे राम्या गडी, अरे हिकडे येरे हिकडे ये.

वृद्धा—कायग ए सटवे, काय मांडलें आहेस हें,

गाढविला कांहीं लाज नाहीं लजा नाहीं, मुसळखांवा व-
ट्ट्या लागला ओरडायला. चल सटवे आंत चल,
आपण ती थैली फोडूं. (तिला घेऊन जाते.)

वृद्धा—(थैली फोडून) अव्व! किती रुपये हे. आ-
मची खोली भरून माजघरांत देखील रुपयांचा ढांग
पडला. पहालेस माझे बाळानें किती रुपये पाठविले आ-
हेत ते. जन्माचं दरिद्र फेडिलें. कसा झाला तरी सिंहाचा
बच्चा; नाहीं तर तूं.

सू०—सासू बाई तुझाला रुपये दिसतात, सर्व श-
क्ति मान प्रभू दिसत नाहीं. अहो एवढे रुपये आणाया-
ला निदान पन्नास गडी तरी सहज लागले असते ते त्या
एकव्या रामानें आणिले. तेव्हां तो कोण याचा कांहीं
विचार करा.

वृद्धा—अग रांडे तो तुझा बाप. काय बाई, या स-
टाविला त्याचें अगदी वेडच लागून गेलें आहे. अग स-
टवे ते मेले भिल्लु असेच मजबूत असतात हो. एवढेच-
से काय ? पण तो आणखी देखील आणता वरं का.

सू०—मूर्ख आहेस, सासू कसली तूं मांगीण. तुला
कांहीं दया आहे! हायरे राम्या तुला कितीरे श्रम पडले
असतील. मेलीस रांडे एकदांची; मला धरून ठेविलेंस
हणून, नाहीं तर मी त्या राम्याचे वरोवर चिरकाळ सुख
भोगून ब्रह्मानंदीं लीन झालें असतें. अरे राम्या तूं को-
ठें आहेस मला एकदां तरी आलिंगन दे.

पद. धुमाळ (चाल) आजी अक्रुर.

देवा पाव मला पाव सख्या श्री रामा ॥ भगवज्जन सुखदारामा

प्रपंच लटिका हा माया जाळ पसारा दुःखाचा केवळ धारा ॥
 प्राण्या वाटतसे प्रिय तर अमृत धारा ॥ परिणामीं परि असी धा-
 रा ॥ चाल ॥ कोणाचीं स्त्री धन घर लेकरें ॥ कोणाचीं धेनु म-
 हिषा वासुरें ॥ कोणाचे माय बाप सोयरे ॥ आशा वैरिणिही भुल
 वी निशिदिनि आत्मा ॥ भग० ॥ धन सुख प्राप्तीची हांव धरुनी
 पोटीं ॥ भोगिति नर दु.खें कोटी ॥ परिपरिणामीं तें सुख लेशन
 गांठीं ॥ चालतसे ही जग रहाटी ॥ चा० ॥ भ्रमती असे कर्म क-
 चाटीं ॥ अत्युत्सुक विषयासाठीं ॥ नच मिळतां होती कष्ट ॥ पुष्टे
 असून सदां तुष्टि नसे त्या अधमा ॥ भग० ॥ मी माझे हें ज्ञगतां
 मजला कांहीं त्यापासून तिळ सुख नाही ॥ जोंवरो धन हातीं
 तोवर सकळही स्नेही ॥ कामा नये कोणी अपार्यी ॥ चाल ॥
 अनुभव हा सकळां जगतीं ॥ तरी डोळे जाणुन मिटती ॥ घात
 असा करुनी घेती ॥ जाती रौरविं ते मुकती चिन्मय धामा ॥ भग० ॥

वृद्धा—काय मेलीनं बंड माजीवलं आहे हें ? अग
 ए गाढवी तुला वाटतें काय कीं मी तुला पाहिजे तशी
 वागूं देईन? पण संभाळून ठेव, जर भलते सलते कांहीं
 चाळे करशील तर नाक कापून हातावर देईन. अग
 वाहवाग वाहवा गण्य विस.

सू०—अग जाग तुझ्या सारख्या दुःष्ट पापिणीच्या
 हातून माझं काय होणं आहे. अरे राम्या, मला वा-
 टतं तूं जन्ममृत्यूच्या सपाथ्यांत सापडणारा राम्या न-
 व्हस. सर्गस्थित्यंतास कारणीभूत जो प्रभू त्याचीच
 तूं विभूती होतास. तुला या कुटाळ पापिणीनं काय
 ओळखावं ? अरे बाबा, तूं राम्या कोठचा प्रत्यक्ष रा-
 वणांतक प्रभू जो रामचंद्र तोच तूं. हाय! हाय! देवा
 प्रत्यक्ष तूं या हतभागिनीस दर्शन देण्याकरितां घरीं
 चालून आला होतास, पण काय करूं. या माहामाये-

च्या भिडेनें तुझे पुरतं दर्शनही घेतलें नाहीं, अरेरे ! माझे पंचप्राण जाऊं पहात आहेत. राम्या, अरे राम्या, एक वेळ तरी या हतभागिनीस दर्शन दे. माझा माय बाप काय तो तूंच आहेस. तुजवांचून माझे प्राण क्षण-भरही शरीरांत राहातील असें मला वाटत नाहीं. अरे तुला शोधूं तरी कोठें. भू, जल, तेज, समीर, आकाश या पंचतत्वांत तुझा वास असतांना क्षणमात्र देखील तूं माझे दृष्टीस पडत नाहींस हें काय ? अथवा असें तर नसेलना ? हें माझे शरीरच पंचतत्वात्मक आहे; या-जकरितां कदाचित् त्यासच तूं आपल्या तत्वीं मिळवीत असशील. होय असेंच खरें, माझा प्राण चालला. (मूर्छना येऊन पडते.)

वृद्धा—अरेरे या पोरीला झालं तरी काय, ही ओरडते काय ! नाचते काय ! पडते काय ! हें काय बरें आहे ! ही पोरगी कोठें झपाटली तर नाहींना ? अथवा असें तर नसेलना. जंगलांत राहणारे भिल्ल ठाकूर वगैरे रानटी लोक महामंत्री असतात, असें वाडवडील सांगत असत. त्याप्रमाणेंच तो मेला राम्या भिल्ल चेटक्या असेल आणि त्याच्याच त्या अघोरी मंत्राचे हे प्रताप असतील. कसेंही असो, आलेल्या प्रसंगास तोंड दिलें पाहिजे. काय हिची स्थिती झाली आहे ही.

श्लोक. चाल गोपि गीत.

घडि घडी हिला येत मूर्छना ॥

उघाडते परी स्थार नेत्र ना ॥

तळमळे जळा वीण मीनशी ॥

काठेण ही स्थिती झालि तरि कशी ॥

काय मुलीचे गुण सांगूं ! तिने आपल्या सद्गुणांनी आमच्या वंशास विशेष शोभा आणिली. ती तरी वापडी काय करील, त्या मेल्या राम्या भिल्लानें तिच्यावर मोहनी घातली ह्मणून ना असें झालें. अग ऊठ सावध हो, माझी वाळ ती, असं काय करतेस वरं ?

सु०—(सावध होऊन) राम्या आलास कारे. ये ये, मला दीनाला दर्शन देऊन चिरकाल सुखी कर. काय राम्या नाही. हाय! हाय! (पडते.)

वृद्धा—आतां काय वरं करावं ! आधीं जाऊन हिला आंगारा तरी आणतें (जाते.)

प्रवेश १०.

मधु०—द्रव्य तारक आहे आणि मारकही आहे. माझे दोनशें रुपये त्या गोसावड्यानें बुडविल्यामुळे माझे मनाची काय स्थिती झाली आहे ती एक माझी मलाच ठाऊक, इतरांस कोठून कळणार ! असो कसा वसा मी आपल्या गांवीं येऊन तर पोहचलो. मी काय तो दहा वर्षेच प्रवास केला. परंतु तेवढ्या मुदतींत आमचे गांवांत किती फेरफार झाले आहेत हे. जेथें मोठमोठे वृक्ष होते तेथें आतां सुंदर बागवगीचे दिसत आहेत. जेथें उंसाचे मळे होते तेथें आतां भव्य इमारती झाल्या आहेत. कोठें नवीन देवालयेंही दृष्टीस पडत आहेत. काल महिमा मोठा विचित्र आहे. तें सर्व खरें, पण हें आमचें

घर आलें, आतां आई द्रव्य किती आणलेंस ह्मणून वि-
चारील. तेव्हां तिला काय सांगूं वरें. सांगायला कांहीं
नाहीं. खरें झालेलें वर्तमान जरी सांगितलें तरी तिला तें
खोटें वाटेल. असो, आतां आंत जावें. (ओटीवर बसतो.)
(आई येते.)

वृद्धा—आलास का बाळा ?

मधु०—आई नमस्कार करितों.

वृद्धा—शतायुषी हो. बाळा तुला जाऊन दहा व-
र्षे होत आलीं, तुला घरची कशी ती आठवण देखील
झाली नाही ना ? अरे खुशालीचा निरोप तरी पाठवाव-
याचा होतास.

मधु०—आई हतभागी मी, कोरडे निरोप कशाला
पाठऊं ! कांहीं जर मिळतें तर पाठऊन दिलें असतें,
पण काय, उपायच नाही; कपाळ फुटकें त्याला काय
करायचें.

वृद्धा—बाळा दुःखी होऊं नकोस आणलेंस ते-
वढें पुरे. याचेपेक्षां लोक काय ज्यास्ती आणतात ?

मधु०—सू (लांब सुस्कारा टाकितो.)

साकी.

माते माते रिक्त पाणि मी तुज भेटायला आलों ॥

द्रव्य लेशही गांठिं नसे मे म्हणुनी लज्जित झालों ॥

कोप नको करूं गे ॥ करितों विनांति पदीं गे ॥ १ ॥

वृद्धा— **पद.** विभास दादरा.

पुरे पुरे ईशवरें बहुत दांधलें ॥

करूनियां देशाटन, मेळविलें बहुत धन ॥

तेगें मीं तृप्त पूर्ण ॥ सख जाहलें ॥ पु० ॥ २ ॥

मधु०—आई दिलें दिलें काय ह्मणतेस. ईश्वरानें मला काय आपलें डोचकें दिलें ? गेलों तसाच परत आलों. मजजवळ एक छदाम देखील नाही; याजकरितां तुला विनंति करून एवढेंच सांगतो कीं,

पद. भैरवी.

दोषुं नको तूं मजला ॥ माते ॥

दैवाधिन गे जग हे सारें ॥ काय करूं मी याला ॥

माते ॥ लाज विशी तरी या क्षर्ग जाइन ॥

मुख न दाविन तुजला ॥ माते ॥

पद. शिंजोटी.

वदसी कां खेदकरि भाषण हें मन्मना ॥

झालें मी तृप्त झालें पाहुनियां त्वद्धना ॥

अधिकाशा मजशिं नाहीं द्रव्याच्या वर्धना ॥

जगदीशें पूर्ण केली सकळ हि मनकामना ॥ १ ॥

उगाच वेड्यासारखीं भलभलतीं भाषणें बोलावीं यांत काय अर्थ आहे ? आतां मी तुला अगदीं मनापासून सांगतें.

दिंडी.

पुरे बहुत सुता द्रव्य आणियेलें ॥

मन माझें वधुनि तें शांत झालें ॥

आतां देशांतरीं नको जावयाला ॥

द्रव्य विपुल गृहीं सुखें राहायाला ॥ १ ॥

मधु०—ह्या म्हातारीला वेडाविड तर लागलें नाहीं ना ! मी आपल्या बरोबर कांहीं एक आणलें नाहीं ह्मणून हिला सांगतां, तरी लोंचटा सारखी आणलंस तेवढेंच पुरे, आणलंस तेवढेंच पुरे असें वारंवार ह्मणते.

यावरून ही माझी निंदा करिते काय ? अरेरे “द्रव्येण सर्व वशा ” असें ह्मणतात तें अक्षरशहा खरें आहे. या म्हातारीला द्रव्य दिसतें, मी दिसत नाहीं. असो मग मला घरीं राहून तरी काय करायचें आहे. आई, तूं खस्थ घरीं राहा; मी आपला जातो.

वृद्धा—वेडा कुठला जातोस कोठें ? मला वाटतें तुला देखील त्या राम्यानें कांहीं जादुटोणा केला नाहींना ? (इतक्यांत त्रायको येते.)

सू०—आलास कायरे राम्या. ये ! ये, मला एकवार तुझी मूर्ती पाहूं दे. राम्या ! कसारे मला सोडून गेलास ? तुजवांचून मी राहूं तरी कशी ? तुजवांचून हें जग चालेल तरी का ? (असें ह्मणून त्यास मिठी मारते.)

मधु०—(आश्चर्ययुक्त) अरे ही तर माझी प्राणास प्राण देणारी स्त्री. हें आहे तरी काय ? आई वेड्यासारखी बडबड करिते ह्मणून संतापून चाललों. तों ही राम्या राम्या करीत बाहेर येऊन मला मिठी मारते. हेंकाय ? ह्यांला वेडविड तर लागलें नाहीं ना. हाय ! हाय ! काय हिची स्थिति झाली आहे. केश विखुरले आहेत, कपाल फुटून रक्त वाहात आहे, डोळे क्षणांत उघडते, क्षणांत भिटते; क्षणांत बसते, क्षणांत उठते; हें आहे तरी काय ? कांहीं भुताटकी तर झाली नाहीं ना ?

सू०—(त्याच्यापासून दूर होऊन,) हो, हो. भुताटकीच झाली आहे.

मधु०—कोणचें भूत सांग पाहूं ?

स्त्री—सांगतें ऐका.

अंजनीगीत.

वैकुंठांतुनी भूवरी आलें ॥ कौसल्योदरांतुनी उपजलें ॥
 दशरथासीं तोषित केलें ॥ तें भुत मज झडपी ॥ १ ॥
 मखरक्षण व्हावा झणुनी ॥ विश्वामित्रें नेलें मागुनी ॥
 अहिल्येशिं जें मुक्त करीं वनीं ॥ तें भुत मज झडपी ॥ २ ॥
 भर्ग धनूचा भंग करुनी ॥ दशाननाचा गर्व हरोनी ॥
 पणिली जानें जनक नंदिनी ॥ तें भुत मज झडपी ॥ ३ ॥
 कैकडचें जें भाषण ऐकुनी ॥ स्त्री अनुजासह दंड काननीं ॥
 गलें दशरथ पदवंदुनी ॥ तें भुत मज झडपी ॥ ४ ॥
 ज्याचा विरह कौसल्येला ॥ सहन न होउनी रडवी तिजला ॥
 हा हा करुनी दशरथ मेला ॥ तें भुत मज झडपी ॥ ५ ॥
 दशाननानें ज्याची सुंदरी ॥ हरुनी नेली लंका नगरीं ॥
 झणुनी दुःखित झालें अंतरीं ॥ तें भुत मज झडपी ॥ ६ ॥
 वानरांचें सैन्य जमविलें ॥ वाळीलागीं युद्धें वधिलें ॥
 सुभ्रिवाशीं राज्य अर्पिलें ॥ तें भुत मज झडपी ॥ ७ ॥
 सिंधू वरतीं सेतू वांधिला ॥ गण गोतासह रावण वधिला ॥
 आणिली मार्गें जनक सुतेला ॥ तें भुत मज झडपी ॥ ८ ॥
 विभीषणाचें जें कैवारी ॥ कौसल्येशीं जें सुखकारी ॥
 विष्णु सुताचें साह्य कारी ॥ तें भुत मज झडपी ॥ ९ ॥

राम्या मी तुझी इतकी विनांति करितें, पण माझी
 तुला एकवार देखील कीं व येत नाहीं ना ? हाय ! हाय !
 (पडते.)

मधु०—इला देवाचें वेड लागलें आहे. पण हें झालें
 तरी कसें ! आई हें काय आहेग ? ही कोणच्या राम्या-
 च्या नांवानें ओरडत आहे ?

वृद्धा—अरे बाबा, काल तूं ज्या रामा भिल्यावरो-

बर रुपये पाठविलेस त्याचेंच हिला वेड लागलें आहे.
मूर्ख कोठची.

मधु०—कोठें रुपये आहेत ते ?

वृद्धा—अरे हे.

मधु०—अवघ ! केवढी थोरली पर्वता सारखी रास
ही. मी नाहीं वा कोणा बरोबर कांहीं पाठविलें. मला
राम्या माहित नाहीं आणि रुपये ही माहित नाहींत.

वृद्धा—अरे ही पहा थैली, यींतून नाहीं का तूं रु-
पये पाठविलेस ?

मधु०—दे ती हिकडे पाहूं (देते.) थैली केवढी
आणि त्यांत इतके रुपये राहिले तरी कसे ! काय ?
थैलीचे आंत कांहीं लिहिलेलें दिसतें ? काय बरें आहे ?
(वाचितो) “ आपण दोनशें रुपये ब्राह्मण भोजनास
दिलेत, ह्मणून देवानें कृपाळू होऊन हे एक लाख रु-
पये तुम्हांस सव्याज दिलेले आहेत. ” आई, सगळी
खूण माझी मला पटली. मज करितां देवानें शूद्राचा वे-
प घेऊन हे रुपये आणिले. देवा आम्हीं उपाशीं मेलें
असतो तर तुझे काय गेलें असतें बरें ? तूं कां बरें या
हतभाग्याकरितां एवढे श्रम घेतलेस ? आई, ज्या सद्गुरू-
चे कृपेनें ही गोष्ट घडून आली, त्याचें दर्शन घेण्याची
मला उत्कंठा प्राप्त झाली आहे, तर मला जाण्यास पर-
वानगी दे.

वृद्धा—छेरे बाबा, दहा अकरा वर्षांनीं आज कोठें
भेटलास, तर आजचा दिवस तरी राहा, येवढी संपत्ती
मिळवलीस त्याची कांहीं तरी व्यवस्था केली पाहिजेना?

मधु०—छे, छे, संपत्ती कोणाची आणि कोण कोणाचें. ज्या जगदाभरणानें एवढी माझ्यावर कृपा केलेली आहे त्याचे उपकार स्मरल्यावांचून माझ्यानें घडी-भरही येथें बसवत नाहीं. तूं रहा, तुला वाटेल तें या द्रव्याचें कर, मी आपला जातो.

स्त्री—माहाराज, तुझाला तो माझा राम्या भेटला काहो; भेटला असेल तर तो कोठें आहे तें मला सांगा, नाहीं तर मला तरी तेथें घेऊन चला.

मधु०—चल, चल माझ्या बरोबर चल. ह्यणजे ज्या माहात्म्याची शिवीगाळ करून मी निंदा केली आहे, तोच आपणाला मार्ग दाखवील.

वृद्धा—हाय ! हाय ! माझ्या बाळाला आणि सुनेला एकाएकीं वेड कसं लागलं हें. मला वाटतं त्या राम्यानेच कांहीं तरी ही गडबड केली असावी. आज पंधरा वर्षे दुःखा कष्टांत दिवस लोटले. आतां चार दिवस सुखाचे पाहीन असं वाटत होतं, परंतु तें सर्वच मावळलं.

मधु०— पद. चाल सोडी हात हरी.

॥ प्रभो धांवत्वरें ॥ व्यसनीया ॥ धृ० ॥ आहे मी बुद्धिहीन ॥
स्तव करण्या नाहीं ज्ञान ॥ केला तव अपमान ॥ दुस्तर अध-
ज्वलन ज्यलित झालों मी ॥ प्र० ॥ आचरलों घोरपाप, आतां
होतो अनूताप, तारक तूं आमुचा बाप, तारिं तारिं तारों, संकटीं
या ॥ प्र० ॥ क्षणभंगुर भूत मात, सकल जगत नाशपात्र, उघडु-
नियां जिवन सत्र, नेईं नेईं नेईं मज दीनदयाळा ॥ प्र० ॥ काळ
व्याळ हा विक्राळ, घासुं पाहे सार्विकाळ, रक्ष रक्ष अज्ञ वाळ,
शरणांगत भयहरणा चरणीं शरण मी ॥ प्र० ॥

(इतक्यांत जयजय रघुवीर समर्थ असा शब्द ऐकूं येतो.)

मधु०—(धांवत जाऊन) स्वामीराज! मी महा अन्यायी पापी आहे. यात्रकारितां कृपा करून तुमच्या हातांत जो दंड आहे, तो माझे मस्तकांत घालून शिरोभंग करा. ह्या जगतांत मला आतां राहणें आवडत नाही. मी सर्व साक्षी परमेश्वराला कष्टविलें. मी महान पातकी रौरव नरकांत जाईन असं मला वाटतें.

रा० स्वा०—ब्राह्मणा, द्रव्येच्छा तृप्त झालीना? आतां सुखेंकरून घरीं रहा.

मधु०—स्वामीराज जळो तें धन आणि मरो मी, माझे सर्व आंग पापपाशानें आकर्षण होऊन गेलें आहे, तर मला दुःखविमुक्त करून या भवसागरांतून पार न्या.

स्त्री—आलास कारे राम्या! राम्या येवढा वेळ कोठें होतासरे (असें ह्मणून रामदासास मिठी मारते) अरे हा राम्या तर नव्हे, पण, माझ्या राम्याची ही दुसरी एक विभूतीच आहे. हे साधुपुरुषा ह्या कन्येवर अनुग्रह कर.

रा० स्वा०—धर्म कन्येके, तुझे सतिव्रत व ईश्वर भक्ति आणि तसाच तुझ्या पतीला झालेल्या पश्चात्तापहीं ज्ञानदृष्टीनें अवलोकन करून, मनोवेगानें ह्या स्थलीं तुला साक्षात्कार करण्याकरितां प्राप्त झालों आहे; तर निमिषमात्र नेत्र सम्मीलन कर, ह्मणजे तुझी इच्छा परिपूर्ण होईल (तसें करते.)

मधु०—महाराज मी अपराधी आहे, असें गणून माझ्यावर आपण कृपादृष्टी केली नाही, तर मग मला

हा जडदेह धारण करून तरी काय कर्तव्य आहे. ह्या-
चे चलनचलन तुमचे पदकमलीं अर्पण करितों.

रा० स्वा० — माहा ब्राह्मणा तूं हें साहस करूं न-
कोस. क्षणमात्र नेत्र मीट, ह्मणजे तूही ब्रम्हानंदीं नि-
मग्न होशील. (तसें करितो.) (काहीं वेळानें सावध
होऊन.)

मधु० — अहो सद्गुरुराज, आजचा दिवस माझ्या
मोठ्या भाग्याचा आहे. आपण माझ्यावर जे अनंत
उपकार केलेत, ते मी लाखोंवेळां जरी चौच्यांयशीं ल-
क्ष योनींत जन्म घेतले तरी माझे हातून फिटणें नाहींत.
आतां करद्वय जोडून आपणाला एवढीच विनांति आहे
कीं, ह्या माझ्या वृद्ध मातेवर अनुग्रह करावा.

रा० स्वा० — वत्सा तुझी विनांति मला मान्य आ-
हे, परंतु कोणचेही कृत्य ह्मणजे ज्याच्या त्याच्या
आचरणावर अवलंबून असतें; तथापि (ह्यातारीस) माते,
तूही क्षणमात्र डोळे मीट, मग काय चमत्कार होईल तो
होवो. (वृद्धा तसें करिते.)

वृद्धा — स्वामीराज अर्धघाटिकेपर्यंत मी डोळे मिटून
स्वस्थ वसलें आहे, परंतु कोणी मला दिसत नाहीं व
कोणाची ही मूर्ति माझे हृदयमंदिरांत प्रवेश करित ना-
हीं, ह्यावरून मला वाटतें कीं मी महापापी आहे ! अ-
सेंच काय गुरुजी ?

रा० स्वा० — रामाला ठाऊक. मीही तुमच्यासार-
खाच निच प्राणी आहे. मला तें तत्व कोटून समज-
णार. तथापि माझी एवढीच विनांति आहे कीं, तुला स-

मज उत्पन्न झाल्यापासून आज दिवसपर्यंत तुझ्या हातून ज्या ज्या वाईट गोष्टी घडून आल्या असतील त्या सर्व ध्यानीं आणून, एक चित्ताने रामपदी लक्ष देऊन अनुतापयुक्त प्रार्थना कर. मग माझा राम क्षणविलंब न करतां तुझ्यावर कृपा करील. (तसें करते, व तीला दर्शन होतें.)

मधु०—महाराज ! आज आह्मीं कृतकृत्य झालों. मातेसह आह्मा सर्वास जीवन मुक्त केलेत. आतां आह्मां सर्वांच्या मनांतील एवढाच हेतू आहे कीं, सर्व संग परित्याग करून व भगवी वस्त्रे परिधान करून तुमच्या प्रमाणें तीर्थाटन करून अवशेषकाल रामभजनीं लावावा; तर आह्मांस आज्ञा असावी.

रा० स्वा०—छे, छे, ब्राह्मणा हें योग्य नाही. आतां आमची जाण्याची वेळ झाली आहे, तर तुला फारसें सांगत वसत नाहीं. परंतु इतकेच सांगतो कीं, विरक्तपणानें प्रापंच साधून परमार्थ साध ह्मणजे झालें.

मधु०—सद्गुरूची आज्ञा आह्मांस शिरसामान्य आहे.

रा० स्वा०—आणखी कांहीं मनामध्ये इष्ट असेल तर सांग.

मधु०—जगद्वंद्य प्रभो, आपल्या पदकमल प्रसादानें सकळ ब्रह्मांडनायक प्रभु जो रामचंद्र त्याचें दर्शन झालें. आणखी इष्टें काय राहिलें आहे ?

तथापि हें असो,

पद. राग ललत. दादरा.

खामिराज हीच माझी आस पुरवा ॥ वाग्देवी वदानि वसो ॥
रामपदीं भक्ति असो ॥ आधि व्याधि किमापि नसो ॥ देश
वांधवां ॥ स्वा० ॥ १ ॥

वृष्टि करो समयीं घन ॥ तोषित हो- सकलजन ॥ विष्णु सुत
कृत कवन ॥ जगतिं गाजवा ॥ स्वा० ॥ २ ॥

(जातात.)

विक्रीस तयार.

रु० आ०पै.

आगमप्रकाश.....२ ० ०
कामनाकल्पवृक्ष१ ८ ०
वीरपत्नी (रेनोल्डस् सोलजर्स वार्डफ)	१	० ०
चिनि भाषेतील सुरस गोष्टीं भाग		
१-२-३ प्रत्येक भागास०	१२ ०
बजेश्वरी, (रेनोल्डस् सीम्सस्ट्रेस)	०	८ ०
शककाल विचार० ६ ०
गजराजई किंवा हरिद्वार मल्लिका०	४ ०
गंगालहरी (टीकेसहीत)० ४ ०
सरस्वतीमंडलाच्या स्वरूपाचे निरूपण	०	४ ०
राष्ट्रीय प्रहसन० ४ ०
सर्वोपयुक्त सुभाषित संस्कृत व प्राकृत		
श्लोक संग्रह० ४ ०
जुन्या व प्रसिद्ध कवींची निवडक		
पदे व अभंग० ३ ०
श्री पांडुरंगाच्या काकड व शेजारल्या,		
मौजी, विवाह अष्टके इ००	३ ०
अग्निर्क्रोडाचमत्कार (दारु कामाचे पुस्तक)	२	०
श्री शकुनवंती (नेपोलियन बोनापार्टचे		
बुक ऑफ फेटचे भाषांतर)०	२ ०
आर्यनीतिसुधा (भगवद्गीतेतील वेचे)	०	१ ०
स्त्रीगीतमाला. भाग १.०	१ ०
जशासतसें पुरवणी० १ ०
साध्वी स्त्री० ० ६
पंढरीचा विठोबा (पद)० ० ६

पत्ता—वार्ताहर कचेरी, मार्केट पोस्ट, मुंबई.

हीं पुस्तकें काळकादेवीच्या रस्त्यावर गोपाळ
नारायण आणि कंपनी यांजकडे व रामवाडीच्या
नाक्यावर पुस्तक वाल्यांच्या दुकांनी विकत मि-
ळतील.

